

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ З. ФРОЙДА З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ЧОТИРЬОХ РІВНІВ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Психоаналітична теорія та психоаналіз, як метод психотерапії, на сьогодні користуються великим попитом та інтересом. Незважаючи на широке визнання психоаналітичної теорії, її зміст залишається до кінця не з'ясований, тому психоаналіз виявляється часто малоефективним у психологічній практиці. Кількість людей, що страждають психологічними та психічними порушеннями, збільшується, що говорить про низьку ефективність сучасної психології й зокрема психоаналітичної теорії. На наш погляд, це обумовлене тим, що сутність людини філософи й психологи трактують досить однобічно. Психоаналітична теорія, зокрема, розглядає людину як таку, що керована несвідомими та витісненими потягами, позбавлена прагнення до розвитку власних здібностей і духовного зростання. Уважаємо, що неможливо допомогти людині, якщо розглядати її як несвідому та нерозумну істоту, не спонукаючи її до духовного розвитку. Концепція чотирьох рівнів духовного розвитку людини, навпаки, передбачає можливість інтелектуально-психологічного зростання людини, її переходу на вищі ступені духовного розвитку [1; 2].

Дослідженням філософських підвалини психоаналітичної теорії З. Фрейда займалися європейські вчені М. Анрі, Л. Шерток, українські – Ю. Кузнецов і російські С. Франк, Б. Вишеславцев та ін. Незважаючи на всю глибину наукового аналізу зазначених авторів, поза їхньою увагою залишилося питання щодо визначення – який соціально-психологічний тип людини був центром теорії Фрейда. Відтак аналіз його теорії без урахування рівнів духовного розвитку людини має абстрактний характер. Отже, метою статті є філософський аналіз підвалин психоаналітичної теорії з позиції концепції чотирьох рівнів духовного розвитку людини, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, дати філософську характеристику соціально-психологічним типам людини з позиції концепції чотирьох рівнів духовного розвитку; по-друге, виявити, який тип людини лежить в основі психоаналітичної теорії; по-третє, визначити позитивні та негативні наслідки впливу психоаналітичної теорії на психологічний і психічний стан розвитку людства; по-четверте, сформулювати засадничий принцип психотерапії та визначити базові умови профілактики психологічного здоров'я.

У сучасному людинознавстві панує абстрактний підхід до аналізу внутрішнього світу людини, бо дослідники не враховують рівні її духовного розвитку. Подолати зазначені недоліки здатна концепція чотирьох рівнів духовного розвитку людини. Згідно концепції, усі люди об'єктивно різняться за рівнем свого духовного розвитку, що дозволило виокремити чотири соціально-психологічних типи людини.

Перший тип – залежна людина, яка спонукається у своїй життєдіяльності переважно природними й матеріальними потребами. Така людина живе за принципом задоволення. Її мислення має одновимірний характер, вона здатна оперувати однією змінною величиною. Залежна людина може засвоювати просту інформацію й виконувати окремі, найпростіші операції. Варто зазначити, що А. Адлер такий соціально-психологічний тип назвав «людиною, що уникає» розв'язання проблем [цит. за 3, с. 173], а Е. Фромм – «рецептивним» [4, с. 66]. Діяльність людини залежного рівня духовного розвитку має консервативний характер: вона з острахом сприймає все нове, а тому намагається повернутися до звичних, комфортних умов життя. Шукаючи психологічний комфорт, такі люди часто обирають найпростіші форми поведінки,

занурюються думками в спогади про минуле. У такого типу людини слабка воля, вона не здатна керувати власними потребами, а тому опиняється залежною від них. Залежна людина позбавлена будь-яких намагань щодо розвитку власних здібностей, бо живе за принципом задоволення. Моральні норми обмежуються колом своїх рідних, у той час як до інших та суспільства простежуємо байдужу позицію. Отже, свідомість такого типу людини знаходиться в інертному стані.

Другий соціально-психологічний тип – посередня людина, у якої спонуканням до діяльності виступає (економічна, політична, правова, психологічна, моральна, світоглядна) вигода, тобто живе за принципом реальності. Мислення такої людини носить двовимірний характер, вона здатна засвоювати та впорядковувати інформацію в певну систему, спроможна виконувати кілька суміжних операцій. Такий соціально-психологічний тип Адлер назвав «людиною, що бере», та «людиною, що керує» [цит. за 3, с. 173], а Фромм – «експлуаторським» та «ринковим» [4, с. 67, 73]. Цей тип людини має достатньо високий рівень соціальної активності, уміло й швидко пристосовується до нових обставин, може протистояти негативному ставленню оточуючих, але орієнтований на досягнення власної вигоди та привілейованого становища. Від результатів власної діяльності відчужується й відповідальності не несе. Посередня людина спроможна орієнтуватися в ринкових відносинах, але вона проявляє егоїстичну позицію й досягає вигоди переважно за рахунок інших. Принцип задоволення природних потреб також є важливою складовою свідомості репродуктивної людини, утім завдяки силі волі вона спроможна керувати своїми потребами, або відкладати їх «на потім».

Третій соціально-психологічний тип людини – особистість, яка спонукається у свої життєдіяльності інтересом суспільства. Життєвим принципом є обов'язок. Мислення особистості – тривимірне, вона здатна цілісно засвоювати знання, творчо підходити до розв'язання суспільних проблем в межах чинної науково-технологічної, світоглядної парадигми. Підкреслимо, що Адлер такий соціально-психологічний тип людини назвав «соціально-корисним типом» [цит. за 3, с. 173], а Фромм – «продуктивним» [4, с. 91]. Свідомість особистості сповнена конструктивними ідеями, цілями й спрямована на розв'язання суспільно-значущих проблем. Пошук ефективного шляху вирішення проблем спонукає її до наполегливої роботи над власними здібностями. Активний стан свідомості та сила волі особистості дозволяють здійснювати в житті свідомий вибір, керувати своїми бажаннями та потребами й не бути рабом свого несвідомого. Про такі якості особистості В. Франкл зазначив: «Наші інстинкти <...> лише «формують запит» на поведінку, тоді як наше «Я» приймає рішення, що врешті-решт робити з цим запитом. Саме наше «Я» здатне вирішувати й здійснювати вільний вибір <...> І так відбувається завжди – незалежно від того, куди нас «тягне» сума несвідомих побудників – Воно» [5, с. 110]. Отже, особистість – це свідомою людина, яка здійснює процес самотрансценденції – виходить за межі власного «Я», її активність спрямована на творче вирішення суспільних проблем в межах спорідненої праці та чинної парадигми.

Четвертий соціально-психологічний тип – геній. Його інтелектуально-психологічні характеристики збігаються з ознаками особистості, суттєва різниця полягає в тому, що геній вирішує суспільно-значущі проблеми на основі нової парадигми, тоді як особистість діє в межах чинної. Геній, як і особистість, також здатний діяти на основі свідомого вибору, опановувати несвідоме, а відтак витіснені потяги й бажання контролюються розумом. Творчість генія – свідомою відповідь викликам часу, перед якими стоїть людство; урешті-решт його творчість – це усвідомлені дії щодо вирішення тих проблем, що створили залежний та посередній типи людини в результаті своєї безвідповідальної діяльності.

Для того, щоб зрозуміти, який соціально-психологічний тип людини лежить в основі психоаналітичної теорії, варто проаналізувати погляди її автора на сутність людини. З позиції Фрейда, людська психіка містить у собі два несвідомі потяги – потяг до смерті і потяг до життя. Перший виявляється у тому, що індивід проявляє регресію і прагне відтворити свої попередні, комфортні умови життя. Другий – це прагнення самозбереження та розмноження. За Фрейдом, принцип задоволення, яким керується людина у своїй життєдіяльності, знаходиться в межах потягу до смерті (бажання повернутися в минулі, комфортні умови), тоді як потяг до життя приносить із собою напругу, необхідність боротися, щоб жити. [6, с. 424]. Відтак, за Фрейдом, людина – це переважно консервативна істота, яка намагається уникати змін, прагне зберігати сталий стан речей, або й взагалі повернутися в минулі, більш комфортні умови існування. Наведені роздуми психолога корелюються з характеристикою залежної людини.

Фрейд підкреслював, що найважливіше для людини – це реалізувати принцип задоволення, а потреба в самовдосконаленні власних здібностей – взагалі їй не притаманна. «Багатьом з нас було б важко відмовитися від віри в те, що в самій людині наявне прагнення до вдосконалення, яке призвело його на сучасну висоту його духовного розвитку <...>. Але я особисто не вірю в існування такого внутрішнього прагнення і не бачу ніякого смислу берегти цю приємну ілюзію» [6, с. 408]. Отож, за Фрейдом, людина не прагне вдосконалення – ані для себе, ані для оточуючого світу, а бажає лише задоволення інстинктивних потреб та фізичного комфорту, причому звичним, консервативним шляхом. Намагання людини йти шляхом внутрішнього розвитку Фрейд пояснює тим, що коли індивід не може задовольнити свої потреби звичним шляхом, то шукає нові шляхи. «Витіснений потяг ніколи не перестає прагнути повного задоволення, яке полягає в повторі пережитого вперше задоволення <...> Шлях назад до повного задоволення, як правило, перекритий перешкодами, які підтримують витіснення, і, отже, не залишається нічого іншого, як йти вперед, іншим, ще вільним шляхом розвитку...» [6, с. 408]. Таке твердження відповідає життєвій позиції залежної людини, яка лише вимушено може відмовитися від консервативних форм поведінки і стати на шлях пошуку нових методів задоволення своїх потреб.

Принцип задоволення, що діє у межах несвідомого, виявляється настільки сильним, що йому вимушена підкорятися свідомість, тобто людина йде за своїми інстинктивними бажаннями, потягами, потребами й виступає їхнім рабом. Так, психолог писав: «Стосовно Воно Я подібне вершнику, який повинен приборкати сильнішого від себе коня <...> Як вершнику, якщо він не хоче розлучитися з конем, часто залишається лише вести його туди, куди йому хочеться, так і Я перетворює волю Воно на дію, ніби це було його власною волею» [6, с. 432]. Підкреслимо, що така характеристика життєдіяльності цілком властива залежній людині, у той час як особистість здатна бути «господарем» своїх дій, спроможна свідомо контролювати свою поведінку, діяльність та робити свідомий вибір.

Із позиції Фрейда, діяльність людини зумовлена минулим досвідом, особливо тим, що вона пережила у дитинстві. На думку вченого, причину своїх невдач слід шукати не у власних хибних установках, а в минулому. Підтвердження позиції психолога знаходимо у поведінці залежної людини. У своїй діяльності вона виявляється не здатною брати на себе відповідальність за вирішення власних проблем, а перекладає відповідальність на своє «важке» дитинство, недоліки виховання тощо.

На думку Фрейда, вищі моральні та духовні якості людини виявляються лише у ставленні до своїх батьків. На питання, що є найвищим показником моралі в людській поведінці, науковець відповідав, що вищі, моральні цінності проявляються лише у ставленні до своїх батьків [6, с. 439]. Такий підхід психолога знову корелюється з характеристикою внутрішнього світу залежної людини. Так, її потреби у спілкуванні

обмежені переважно колом своїх близьких, до яких вона може проявляти етичні та моральні принципи. Утім, у взаємодії з іншими вона може порушувати моральні принципи, адже превалюють егоцентричні мотиви. Отже, філософський аналіз наукових поглядів Фройда дозволяє зробити висновок, що учений, досліджуючи сутність психічного життя, писав про залежну людину. Відтак, висновуємо, що під владою несвідомого знаходяться не всі люди, а лише певна їх частина – ті, хто спонукаються безпосередніми потребами, у кого інертна свідомість, слабка воля, а тому, вони є залежними від своїх інстинктивних потреб та пережитків минулого.

Вагомим досягненням Фройда є те, що він першим звернув увагу на несвідому частину людської психіки. Відкриття цього феномену є, беззаперечною, заслугою вченого. На основі практичного досвіду Фройд змушений був зробити висновок, що змінив напрям розвитку психологічної науки. У психології запанувала думка, що детермінанти людської поведінки не усвідомлюються, а відтак, людина є залежною від власного несвідомого.

Здійснивши наукове відкриття, Фройд водночас зробив, на наш погляд, фатальну помилку, що спричинила виникнення нових психологічних, психічних та соціальних проблем. Помилка полягала в тому, що відкривши феномен несвідомого, психолог не вказав, який саме соціально-психологічний тип людини діє під впливом несвідомого, а відтак він усіх людей принизив до рівня залежної людини, що спричинило негативні наслідки. По-перше, сучасна людина виявляється не здатною брати на себе відповідальність за подолання проблем свого життя, а намагається шукати причину своїх невдач у минулому. По-друге, у суспільну свідомість вкорінилося твердження, що людина – це несвідома істота, що вигідне піар-технологам. Посередній людині, яка панує в сучасному світі, набагато легше маніпулювати несвідомою масою, аніж свідомими й вільними у своєму виборі особистостями. По-третє, домінування світоглядної позиції про те, що людина перш за все спонукувана несвідомими інстинктивними потягами, призвело до тотального розповсюдження чуттєвої культури.

З огляду на тенденцію зростання психологічних проблем, нагальною постає потреба перегляду засадничих принципів психотерапії та профілактики психічного здоров'я. Підкреслимо, що сучасна психотерапія переважно продовжує традицію, започатковану психоаналітичною теорією: життєдіяльність людини розглядається як результат несвідомих психічних процесів, тобто визнається безсилля людської свідомості перед несвідомим. Твердження, що людина – це несвідома істота, яка є залежною від інстинктивних потягів та свого минулого, робить її ще більш слабшою й унеможливорює духовне зростання. Уважаємо, що сучасна психологія ігнорує духовне й орієнтована на аналіз інстинктивних, несвідомих потреб людини. За таких умов, психологічна наука сама себе знецінює, обмежує, що передбачав ще В. Франкл: «Якщо колись давно існувала психологія без душі, то тепер існує психологія без духу. Але саме психотерапії доводиться особливо стерегтися цього, бо вона позбудеться своєї найважливішої зброї у боротьбі за душевне здоров'я та одужання пацієнта. Якщо ігнорувати духовне <...> тоді можна втратити найцінніший засіб, доступний терапевту» [7, с. 211].

Філософія здоров'я має, навпаки, переорієнтувати увагу людини з несвідомого на свідоме й довести, що вона потенційно має усі можливості до духовного зростання, здатна жити свідомо й робити осмислений вибір. На такій переорієнтації психології наголошував ще В. Франкл, утім, ці роздуми залишилися не почутими. «Фройд одного разу сказав, що людство знало, що у нього є дух, а він, Фройд, повинен був показати цьому людству, що воно має ще інстинкти. Я ж думаю: останніми десятиліттями людству достатньо багато доводили, що в нього є інстинкти. Сьогодні, здається,

прийшов час нагадати людині про те, що в неї є ще й дух. І психотерапія, особливо перед обличчям колективного неврозу, першою має про це згадати» [7, с. 212].

Уважаємо, щоб людина впевнено стала на шлях свого психологічного оздоровлення, їй потрібно розглядати як таку, що має значний потенціал до духовного зростання. У людині потрібно бачити потенційну здатність до свідомого й осмисленого життя, і лише за таких умов ми даємо їй шанс піднятися до особистісного рівня духовного розвитку. На наше переконання, це має стати засадничим принципом психотерапії для вирішення психологічних проблем людини. Варто зазначити, що цей принцип не є новим, на ньому ще у 1972 році наголошував В. Франкл, утім сучасними психологами він проігнорований. Так, лікар-психіатр попереджав: «Якщо розглядати людину такою, як вона є, ми робимо ще гірше. Але якщо ми її переоцінюємо, даємо їй завищену оцінку, то ми сприяємо тому, щоб вона була тим, ким вона насправді може бути. Тому нам доводиться бути ідеалістами, але в результаті ми виявляємося справжніми реалістами. <... > Це найбільш відповідна максима для будь-якої психотерапевтичної діяльності» [8].

Отже, філософський аналіз підвалин психоаналітичної теорії з позиції концепції чотирьох рівнів духовного розвитку людини дозволяє зробити такий висновок. По-перше, життєдіяльність має несвідомий характер не у всіх людей, а переважно в залежної людини. По-друге, твердження психоаналітичної теорії про те, що людина – це перш за все біологічна істота, яка спонукувана інстинктивними несвідомими потягами, унеможлиблює процес її духовного зростання. Відтак, філософи та психологи мають взяти на себе відповідальність за формування в суспільстві пріоритету духовного над матеріальним, за переорієнтацію уваги з несвідомого на свідоме й довести, що людина потенційно має можливості до свідомого розвитку власних здібностей, духовного зростання до особистісного рівня. Засадничим принципом психотерапії має стати твердження, що кожна людина має потенційні здатності до свідомого й осмисленого життя, і лише за таких умов ми даємо їй шанс піднятися до особистісного рівня духовного розвитку.

Література

1. Гречаний О.Ф. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним : монографія / О. Ф. Гречаний, В.О. Сабадуха. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. – 211 с.
2. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: монографія / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2-е вид, виправлене, 176 с.
3. Хьелл Л. Теории личности // Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб: Изд-во Питер, 1999. – 608 с.
4. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла : сб. : пер. с англ. и нем. / под общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
7. Франкл В. Теория и терапия неврозов. Введение в логотерапию и экзистенциальный анализ / В. Франкл. – Луганск: Биг-Пресс, 2012. – 224 с.
8. Франкл В. [Електронний ресурс] / В. Франкл. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=VEsQPMbqXHw>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.09.2017.